

FORS TILI RIVOJINING TARIXIY BOSQICHLARI VA UNING MADANIYATGA TA'SIRI

Azimbayeva Nargiza Tuxtamuradovna

Oriental universiteti "Tillar-1"

kafedra katta o'qituvchisi

Sobirova Farida Qurbon qizi

Oriental universiteti 3-bosqich talabasi

[*nazimbaeva@icloud.com*](mailto:nazimbaeva@icloud.com)

Tel: +998903532201

ORCID 0009-0002-0228-6455

Annotatsiya

Mazkur maqolada fors tilining tarixiy rivojlanish bosqichlari, uning qadimgi shakllaridan to zamonaviy fors tiligacha bo'lgan o'zgarishlari tahlil qilingan. Fors tili nafaqat til sifatida, balki madaniyat va tarix nuqtai nazaridan ham alohida o'rganishga loyiqdir. Fors tilining eroniy xalqlari orasida qanday o'zgarishlarni bosib o'tganligi, arab tilining ta'siri va uning adabiy merosi haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Fors tili, pahlaviy tili, tamaddun, yozuv usuli, imperiya, Shoxnoma, Firdavsiy, madaniy meros, axloq, meros, tarixiy rivojlanish, adabiyot.

Fors tili - Eron va uning atrofidagi hududlar uchun markaziy ahamiyatga ega bo'lgan til bo'lib, qadimdan zamonaviy davrga qadar o'zining ko'plab shakllarini o'zgartirgan. Fors tilining tarixi, uning rivojlanish bosqichlari, fonetik va leksik o'zgarishlari, adabiyotdagi roli va ijtimoiy ta'siri, shuningdek, boshqa tillar bilan aloqalari bu tilning naqadar boy merosga ega ekanligini ko'rsatadi.

Qadimgi Fors tili miloddan avvalgi VI asrda Ahamoniylar imperiyasining rasmiy tili sifatida keng tarqalgan. Bu tilning ilk yozma manbalari miloddan avvalgi 525 yilda Doro I tomonidan yozilgan Behistun yozuvi orqali saqlanib qolgan. Behistun yozuvi, Doro I ning imperiyasini qarshiliklarga qarshi himoya qilishini va unga bo'lgan sadoqatini ko'rsatuvchi dahshatli tarixiy manba hisoblanadi. Bu yozuvda fors tilida lotin alifbosiga o'xshash yozuv usuli ishlatilgan va unda so'zlashuvchi xalqlar bilan aloqalar, geografik joylashuvlar va siyosiy muhit haqidagi ma'lumotlar taqdim etilgan.

Qadimgi fors tili grammatik jihatdan yirik farqlarni o'zida aks ettiradi. Dastlabki shaklda bu til faqat rasmiy va diniy matnlarda ishlatilgan, so'z boyligi va sintaksis oddiyroq bo'lgan.

Doro I davridagi yozuvlardan, so'zlashuvdagi rasmiy tilning sodda va maqsadga yo'naltirilganligi aniq ko'rinadi.

O'rta fors tili milodiy III-VII asrlar orasida fors tili o'zining yangi shakliga o'tdi, bu davrda til "o'rta fors tili" yoki "Pahlaviy" deb ataladi. Bu davrda Sosoniylar imperiyasi hukmronlik qilgan va pahlaviy tili imperiyaning rasmiy tili sifatida keng tarqaldi. Pahlaviy tili avvalgi fors tilining o'zgartirilgan shakli bo'lib, u arab yozuvi asosida emas, balki o'ziga xos yozuv usulida bo'lgan.

Pahlaviy tilidagi yozuvlar, shuningdek, zardushtiylik diniy matnlari, falsafiy asarlar, tarixiy yozuvlar va ilohiy kitoblar asosida bo'lgan. Mazdakiylar harakati va diniy islohotlar, zardushtiylikni keng tarqatish maqsadida bu til va yozuv usulidan foydalanilgan. Pahlaviy tilidagi yozuvlar ko'plab diniy va falsafiy asarlarda saqlanib qolgan, bu tilning o'rta asrlar uchun muhim rol o'ynaganligini ko'rsatadi.

Yangi fors tili islomiy davrning boshlanishi bilan, ya'ni VIII asrdan boshlab, fors tiliga arab tili kuchli ta'sir ko'rsatdi. Arablarning Eronni zabt etishi va musulmonlikni qabul qilishlari fors tilining leksik va sintaktik tuzilishiga yangi elementlar qo'shdi. Fors tilida arabcha so'zlar va grammatik shakllar paydo bo'ldi, bu esa tilni yanada boyitdi.

Bu davrda fors tili ilmiy va madaniy sohalarida katta rol o'ynadi. IX-X asrlarda fors tili ilm-fan, adabiyot va falsafaning asosiy tili bo'ldi. Rudakiy, Firdavsiy, Umar Xayyom, Sa'diy, Hofiz kabi buyuk shoirlar va mutafakkirlar fors tilida asarlar yaratishdi. Ayniqsa, Firdavsiyning "Shohnoma" asari o'zining adabiy ahamiyati bilan butun fors adabiyotining asosiy poydevoriga aylangan.

Yangi fors tilining rivojlanishiga arab tilining ta'siri katta bo'lgan bo'lsa-da, bu davrda fors tili o'zining o'ziga xosliklarini saqlab qoldi. Fors tili faqat Eronning ichki hududlarida emas, balki o'sha davrning ilmiy markazlari bo'lgan Bog'dod va boshqa shaharlarida ham keng tarqalgan edi. Bu esa fors tilini sharqiy ilm-fan va madaniyatning yirik tili sifatida tanitdi.

Zamonaviy fors tili, hozirgi Eron, Afg'oniston va Tojikistonda rasmiy til sifatida ishlatiladi. Bugungi fors tili turli lahjalarda mavjud, masalan, Eron fors tili, Afg'onistonning dariy lahjasi va Tojikistonning tojikcha lahjasi. Bu lahjalarning barchasi bir-biriga juda yaqin bo'lsa-da, fonetik va leksik jihatdan ba'zi farqlar mavjud.

Zamonaviy fors tili nafaqat rasmiy muhitda, balki jurnalistika, televideniye, ilmiy tahlillar va san'at sohalarida ham keng qo'llaniladi. Bugungi kunda fors tili butun dunyoda ilmiy va madaniy aloqalarning markaziy vositasi sifatida ta'riflanadi.

Fors tili tarixiy jihatdan juda boy va murakkab rivojlanish yo'lidan o'tgan. Qadimgi fors tili Ahamoniylar imperiyasi davrida, o'rta fors tili esa Sosoniylar imperiyasi bilan aloqador bo'ldi. Islom davridan keyin fors tili arablar ta'sirida o'zgarib, ilmiy va madaniy sohada katta

ahamiyatga ega bo'ldi. Bugungi kunda esa fors tili o'zining zamonaviy shaklida Eron, Afg'oniston va Tojikistonda asosiy aloqa vositasi sifatida mavjud.

Fors tilining boy adabiy merosi, uning tarixiy o'rni va xalqaro aloqalaridagi ahamiyati uni o'rganishga arziydigan til sifatida ajralib turadi. Bu tilning rivojlanishi nafaqat Eronning, balki butun Islom dunyosining madaniy merosi bilan chambarchas bog'liqdir.

Fors tilining rivojlanishi doimo madaniyat va adabiyot bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Fors adabiyoti o'zining she'riyatiga, hikoya qilish usullariga va tasvirlash san'ati bilan ajralib turadi. Fors tilidagi adabiyot o'zining murakkabligi va boyligi bilan dunyo adabiyotiga katta hissa qo'shgan. Fors tilining she'riyatiga ko'plab mashhur shoirlar, jumladan, Sa'diy, Hofiz, Xayyom, Rumi va boshqa buyuk adiblar o'z asarlari orqali katta ta'sir ko'rsatgan.

Rudakiy va Firdavsiyning epik asarlari, Sa'diy va Hofizning lirik she'rlari, Xayyomning matematik va falsafiy asarlari, fors tilining tarixiy rivojlanishiga asos bo'lgan. Bu adabiyotlar nafaqat Eron, balki butun Islom dunyosida keng tarqalgan va o'sha davr madaniyatining o'ziga xosligini namoyon etgan.

Fors tili tarixining har bir bosqichi o'ziga xos rivojlanish jarayonini o'z ichiga oladi. Qadimgi fors tili Ahamoniylar imperiyasining siyosiy, diniy va madaniy hayotiga ta'sir ko'rsatgan bo'lsa, o'rta fors tili Sosoniylar imperiyasi va zardushtiylikning diniy-siyosiy faoliyatini aks ettirgan. Islom davrida fors tili arab tili bilan o'zaro aloqada rivojlanib, ilm-fan va adabiyot sohalarida o'zining mustahkam o'rnini egallagan.

Fors tili nafaqat rasmiy til sifatida, balki diniy va madaniy hayotning muhim bir qismi sifatida ham o'z o'rnini egalladi. Zardushtiylik, fors tilining rivojlanishida katta rol o'ynagan. Zardushtiylikning diniy matnlari, jumladan, Avesto asari pahlaviy tilida yaratilgan va u nafaqat fors tilini rivojlantirishda, balki Eron madaniyatining shakllanishida ham muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Shuningdek, fors tilining o'ziga xos she'riyati va lirik ifodalash usullari ko'plab diniy, ritual adabiyotlarga ta'sir ko'rsatgan.

Misol sifatida, Sa'diy va Hofiz kabi shoirlarning asarlarida diniy va axloqiy tamoyillar ko'plab tahlil qilingan va fors tilidagi she'riyatda an'anaviy ravishda bo'lib kelgan. Sa'diyning "Guliston" va "Bo'ston" asarlari, Hofizning "Devon"lari fors tilidagi diniy, axloqiy va falsafiy tafakkurning ifodasi sifatida ko'riladi. Ularning asarlari, nafaqat adabiy ahamiyatga ega, balki o'z zamonalarida musulmon jamiyatining ijtimoiy va diniy hayotiga katta ta'sir ko'rsatgan.

Shuningdek, fors tilida juda ko'p metaforik ifodalar va tasvirlar mavjud. Fors adabiyotida she'riyat va nasrda ishlatiladigan so'z boyligi katta ahamiyatga ega. Asosiy mavzular ko'pincha sevgi, falsafa, axloq va tasavvufiy fikrlarni o'z ichiga oladi, bu esa fors tilining chuqur mazmunli va qatlamli bo'lishini ta'minlaydi.

Fors tili o'zining yuqori madaniy va adabiy qadriyatlari bilan boshqa xalqlarning tiliga ham ta'sir ko'rsatgan. O'zbek adabiyotining buyuk vakili Alisher Navoiy fors tilida ko'plab

asarlar yaratgan va bu orqali fors tilining naqadar keng tarqalganligini ko'rsatgan. Navoiy fors tilida ijod qilgan shoir sifatida o'zining she'rlarida forscha frazeologizmlar va so'zlarni ishlatgan, bu esa o'zbek adabiyotida fors tilining ta'sirini yana bir bor tasdiqladi.

Fors tilining tarixiy rivojlanishi, uning o'ziga xos diniy, madaniy va ilmiy boyliklarini shakllantirgan. Fors tilining yozuv tizimi va leksik boyligi, uni boshqa tillardan ajratib turuvchi maxsus jihatlardir. Fors tili nafaqat Eron, balki butun Sharq mintaqasining madaniy va ilmiy aloqalarida markaziy rol o'ynagan. Fors tilining boshqa tillarga ta'siri, ayniqsa, turkiy tillar, urdu va arab tillariga, tilshunoslik, adabiyotshunoslik va madaniyatshunoslikda keng o'rganilmoqda.

Fors tili o'zining boy madaniy merosi, ilmiy yutuqlari va adabiy ahamiyati bilan zamonaviy tillardan ajralib turadi va uni o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan ham muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Халилов А., “Форс тили ” муаллимлар олий билимгоҳи ўзбек тили ва адабиёти куллиёти учун сабоқлик., Т., - 1992-й., Ўқитувчи нашриёти.
2. Оранский И.М., “[Иранские языки](#)”, Москва 1963 г.
3. Akhmedova, D., Alimova, K., Azimdjanova, D., Nuriddinov, N., Azimbayeva, N., & Arifdjanov, Z. (2023). Polysemy of Simple Verbs in the Persian Language. *language*, 1, 3.
4. Azimbayeva, N. (2023). A COMPARATIVE STUDY OF SIMILES IN PERSIAN AND UZBEK LANGUAGES. *Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences*, 2(22), 123-125.
5. Azimbayeva, N. (2023). CENTRAL ASIA AND KAZAKHSTAN IN THE SCIENTIFIC HERITAGE OF ACADEMICIAN BA AKHMEDOV. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 11(6), 479-486.
6. Azimbayeva, N. (2023). Uzbek, Persian, Russian and English alternatives of wise words used in “Nazm ul-Javahir”. *The Peerian Journal*, 19, 53-55.
7. Azimbayeva N. “O'zbek va fors tillarida xulq-atvorni ifodalovchi o'xshatishlar”, *Til va adabiyot.uz*, №8, 2025. B. 144-145b.
8. Azimbayeva N. “O'zbek va fors tillarida xulq-atvorni ifodalovchi leksik konstruksiyalar tasnifi”, *So'z san'ati jurnali*, 7-jild №6 2024. B. B. 135-138b.
9. Azimbayeva N. “Fors va o'zbek tillaridagi o'xshatishlarning lingvomadaniy xususiyatlari”, *Qo'qon DPI Ilmiy xabarlar*, 2025-yil 5-son. 2008-2015b.

10. Azimbayeva N. Strategies for Teaching Eastern Languages as Foreign Languages in The Context of Modern Education, *European International Journal of Philological Sciences*, ISSN : 2751-1715, 2025-04-21, P. 47-50
11. Азимбаева Н. Изучение восточных языков как иностранных: современные средства и возможности, // <https://www.iupr.ru/5-132-2025>, Экономика и социум.- 2025.- №5(132)
12. Kent, R. G. (1953). *Old Persian: Grammar, Texts, Lexicon*. New Haven: American Oriental Society.